

*Bu makale benzerlik taramasına tabi tutulmuştur.
Araştırma Makalesi/ Research Article*

ARAP DİLİNDE İ'LÂL*

Halil İbrahim KOCABIYIK** Yeliz AÇAR***

Öz

Arapçada kelime yapılarında telaffuz ve kullanım kolaylığı açısından bir takım dönüşümler meydana gelmektedir. Çalışmanın konusu bu dönüşümlerden biri olan ve terim olarak “illet harfleri(elif, vâv, yâ) ve hemzenin bir birine dönüşmesi(kalb), illet harflerinin veya harekelerinin atılması(hazf) ya da bu harflerinin harekelerinin kendilerinden önce gelen sahih ve sakin harfe verilmesi(sükûn veya nakl)” anlamına gelen i'lâldir. Hemze genel görüşe göre illet harfi olmamasına rağmen çok fazla değişime uğradığı için i'lâl başlığı altında incelenmektedir. İ'lâl kalb, nakl-iskân veya hazf yoluyla gerçekleşmektedir. Konu çok kapsamlı olduğu için bu çalışmada i'lâl çeşitlerinden kalb ile i'lâl üzerinde durularak illet harflerinin ve hemzenin birbirine dönüşümü örneklerle birlikte incelenip hazf ve nakl ile i'lâlin tanımları verilmekle yetinilmiştir. Bu sayede dönüşüme uğrayan harflerin asıllarının bilinerek kelimelerin anlamlarının doğru anlaşılmasına katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İ'lâl, İlet harfi, Kalb, Sarf.

İ'LÂL IN ARABIC LANGUAGE

Abstract

A number of conversions occur in Arabic word structures in terms of pronunciation and ease of use. The subject of this study is i'lâl which is one those conversions and means as a term the interventions of “illiterate letters” (elif, vâv, yâ) and hiatus (hemze) (Kalb), the omission of illiterate letters and vowel points (hareke) (hazf) or the transfer of the vowel points of those letters to the preceding literate and calm letters (Sükun and nakl). Hemze is analyzed under the title of i'lâl since it goes through many changes although it is not an illiterate letter according to general view. İ'lâl occurs through kalb, nakl-iskan and hazf. Since the subject is very comprehensive, the interconversion of illiterate letters and hemze is discussed together with examples in this study and definitions of i'lâl are given. In this way, it is aimed to contribute to the correct understanding of the meaning of the words by knowing the originals of the converted letters.

Keywords: İ'lâl, Illiterate, Kalb, , Sarf.

1. GİRİŞ

Arapça, lafız ve mana bakımından zengin bir dildir. Bu zenginliğe katkı sağlayan hususlardan biri de i'lâl özelliğidir. Çünkü i'lâl, dile serbestlik ve akıcılık kazandıran onu mana ve şekil yönünden güzelleştirip zenginleştiren ve söyleyiş kolaylığı sağlayan morfolojik ve fonetik bir olgudur (Sarı,1999: XIX, 263-265).

İ'lâl, Arap dilinde sarf ilminin konusuna girmektedir. Sarf ilminde bu konunun yanı sıra ibdâl, kalb, hazif, idgâm, imâle, fiiller, isimler, harfler gibi konular ele alınmaktadır.

* Bu makale, Yeliz Açar'ın Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırladığı “ANONİM BİR YAZMA: İ'lâl Kaideleri (Edisyon-Kritik)” adlı Yüksek Lisans Tezinden Yeliz Açar ve Halil İbrahim Kocabiyik işbirliği ile türetilmiştir.

** Dr. Öğr. Üy., Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, ibrahim.kocabiyik@usak.edu.tr

*** Bilim Uzmanı, yelizacar.acar@hotmail.com

Bazı dilbilimcilerinin ileri sürdükleri teze göre, nahiv ilmi Hz. Ali (ö. 40/661) ve Ebu'l-Esved ed-Duelî (ö. 69/688) tarafından kurulmuştur. Daha sonra başta Sîbeveyh (ö. 180/796) ve Radyüddin el-Esterâbâdî (ö. 688/1289) olmak üzere dil âlimleri tarafından geliştirilerek nahve dair eserlerinde bu ilme özel bir yer vermişlerdir. Zamanımıza kadar gelen ilk müstakil sarf kitabı olma özelliğini taşıyan eser Ebû Osman el-Mâzinî (ö. 249/863)'nin *et-Tasrîf*'idir. Bu eserde ibdâl, i'lâl, kalb ve taz'îf konuları ayrıntılı olarak ele alınmıştır (Kılıç, 2009: XXXVI, 136).

Bu çalışmada i'lâl olarak adlandırılan telaffuzda hafiflik ve kolaylık amacıyla illet harfleri olan elif (ل), vâv (و) ve yâ (ي)'nin birbirine çevrilmesi (kalb) ve hemzede meydana gelen dönüşümler üzerinde durulacaktır. Hemze genel görüşe göre illet harfi sayılmamasına rağmen çok fazla değişime uğradığı için onda görülen değişiklikler genel olarak i'lâl başlığı altında incelenmektedir.

Bu çalışmada İbn Cinnî'nin (ö. 392/1002) *el-Munsif li-İbn Cinnî Şerhu Kitâbi't-Tasrîf li-Ebî 'Usmân el-Mâzinî ve Sirru Sinâ'âti'l-İ'râb*, Radyüddîn el-Esterabâdî'nin *Şerhu's-Şâfiye İbnu'l-Hâcib, İbnu'l-Esîr*'in (ö. 606/1210) *el-Bedî' fi 'Ilmi'l-'Arabiyye*, İbn Yaîş'in (ö. 643/1245) *Şerhu'l-Mufasssal li'z-Zemahşerî*, el-Hamalâvî'nin (ö. 1315/1897) *Şeze'l-'Arf fi Fenni's-Sarf*, Gulam Nebî'nin *el-İ'lâl ve'l-İbdâl ve'l-İdgâm fi Dav'i'l-Kıraati'l-Kur'âniye ve'l-Lehcâti'l-'Arabiye* ve Mustafa Gerçekcioğlu'nun *Nisâ Sûresi Örneğinde Arap Dilinde İ'lâl ve İbdâl* adlı çalışması başta olmak üzere pek çok kaynaktan yararlanılmıştır.

1. İ'lâl'in Tanımı

İ'lâl, sözlükte اَعْلَى fiilinin mastarı olup “hastalık, hasta etmek, musibete uğratmak” gibi anlamlara gelmektedir (İbn Manzûr, 1990: XI, 471.; el-Fîrûzâbâdî, 2005: 1035).

Terim olarak i'lâl, “telaffuzda hafiflik ve kolaylık amacıyla illet harfleri elif (ل), vâv (و) ve yâ (ي)'nin birbirine dönüştürülmesi (kalb), harekelerinin veya harfin atılması (hazf) ya da harkenin mâkablindeki harfe verilerek sukûn edilmesi (iskân) ile yapılan değişikliklere” (el-Hamalâvî, ty: 200.; Esmer, 1997: 144.; es-Samerrâî, 2013: 217.; Akıncı ve Demir, 2018: IX, sy. 19, s.151) ve hemze(ء)'de meydana gelen dönüşümlere denir (el-Fertusî ve Şelâş, 2011: 290). Hemze genel görüşe göre illet harfi sayılmamasına rağmen çok fazla değişime uğradığı için onda görülen değişiklikler genel olarak i'lâl başlığı altında incelenmiştir (İbrâhîm, ty: 5). Hemzede görülen değişikliklerin bu bölümde incelenmesi uygun görülmüştür.

2. İ'lâl Çeşitleri

İ'lâl kalb, iskân veya nakl ve hazf olmak üzere üç şekilde gerçekleşmektedir. Bunlar kısaca şöyledir (el-Esterâbâdî, 1975: III, 66):

a. Kalb ile İ'lâl

Kalb (قلب) sözlükte, “bir şeyi döndürmek, dönüştürmek, yüz üstü çevirmek” (Ragıp el-İsfehânî, 2010: 411. ; el-Fîrûzâbâdî, 2005: 127.; İbn Manzûr, 1990: I, 685) gibi anlamlara gelmektedir.

Sarf ilminde kalb, “bir illet harfinin başka bir illet harfine ya da hemzenin illet harfine dönüştürülmesi” (el-Esterâbâdî, 1975: III, 67.; Esmer, 1997: 146-147) anlamına gelmektedir. Yani, illet harfi veya hemzenin elif, vâv ve yâ harflerinden birine dönüştürülmesidir. Örneğin صَوَّمَ fiilinin aslı صَوَّمَ dir. Vâv harfi, kendisi illet harfi olup mâkabli fetha harekeli olduğundan elife çevrilmiştir (eş-Şâtîbî, 2007: IX, 360).

Kalb ile i'lâl, harfin ve harkenin kalb edilmesi şeklinde iki kısımda incelenmektedir (İbrâhîm, ty: 7). Bu çalışmada illet harflerinin kendi aralarındaki veya hemzenin illet harfine dönüşümü üzerinde durulacaktır.

Harf ile kalb genel olarak hemzenin, elif, vâv ve yâ harfinin birbirine kalb edilmesi şeklinde ele alınır (İbrâhîm, ty: 7).

İllet harfleri olarak bilinen elif (ل), vâv (و) ve yâ (ي) harflerinin kendi aralarında birtakım etkilenmeler olduğu gibi bu harflerin hemzeyle de bazı ilişkileri bulunmaktadır.

İbn Cinnî, elif geniş bir mahrece sahip bir harftir. Bu durum onu zayıf düşürdüğünden hareke taşıyamamaktadır. Elife hareke verilmek istendiğinde kendisine en yakın olarak bilinen hemze harfine dönüştürülür, görüşündedir (İbn Cinnî, 1985: I, 72.; Dankûz, 1959: 139).

İlk dönem âlimleri, elif ile hemzenin mahreclerinin birbirine yakın olmasından ve aralarında ses ilişkisi bulunmasından zorunlu durumlarda elifin hemzeyle kalbinin mümkün olduğu görüşündedirler. Çağdaş araştırmacılar, hemzeyle söz konusu olan harfler arasında sese dayalı bir ilişki görmemektedirler. Onlara göre bu harfler aralarında değişimin çok olmasından ve kelimelerin çekimi esnasında dönüşümden kaynaklanan şekli (tasrif) bir ilişkidir (Gulâm Nebî, 1989: 73).

Aşağıda illet harfleri ve hemzenin birbirine dönüştüğü yerler örneklerle izah edilerek gerekli bilgiler verilmeye çalışılacaktır.

1. Hemzenin Kalb Edilmesi

Bir kelimedede iki hemze yan yana gelir, birinci hemze harekeli, ikinci hemze sâkin olursa ikinci hemze kendinden önceki hareketin cinsinden olan illet harfine dönüşür. Örneğin أَخَذَ → أَخَذُ → أَخَذُ gibi. (İbn Cinnî, 1985: I, 82.; Dervîş, 1987: 26). Birinci hemze sâkin, ikinci hemze harekeli olduğunda ilki ikinciye idğâm edilir. Arapça bir kelime sâkin harf ile başlayamayacağı için bu durum kelimenin aynel ya da lâmel fiilinde meydana gelir (es-Samerrâî, 2013: 226.; el-Hamalâvî, ty: 208.; Hasan, 2008: IV, 771).

a. Hemzenin Elife Kalb Edilmesi

Bir kelimenin başında iki hemze peş peşe gelip birincisi fetha harekeli, ikincisi sâkin olursa ikinci sırada gelen hemze birincisinin hareketine uygun illet harfi olan elife dönüşür. (İbn Cinnî, 1985: II, 664-665.).

Hemze ile başlayan sülâsi mücerred fiiller, if'âl bâbına nakledildiği zaman mâkabli fethalı olduğu için ikinci hemze elife kalb edilir ve ilk hemze med ile okunur. Örneğin اَمَّنَ fiili اِفْعَالِ babına nakledildiği zaman اَمَّنْ şekli alır. Bu durumda iki hemze yan yana gelmiştir. İkinci hemze mâkabli fethalı olduğu için elife kalb olunur ve اَمَّنْ örneğinde olduğu gibi ilk hemze uzatılarak okunur ('Imâduddîn, 2000: II, 174). اَمَّنْ – اَزَّرَ – اَخَذَ gibi hemzeyle başlayan sülâsi fiiller اَمَّنْ – اَزَّرَ – اَخَذَ şeklinde اِفْعَالِ babına nakledildiklerinde birince hemze fethalı ikincisi sâkin olduğundan ikinci hemze birincinin fetha hareketine uygun illet harfine dönüşerek اَمَّنْ – اَزَّرَ – اَخَذَ şeklini alırlar (İbnu'l-Esîr, 1999: I, 49).

Hemze ile başlayan sülâsi mazi bir fiilin muzâri mütekellim sîgasında da bu durum gözlenir. Buna اَكَلَ ve اَخَذَ fiilleri örnek olarak verilebilir. Bu fiillerin mütekellim muzârieleri sırasıyla اَكَلُ ve اَخَذُ şeklinde gelmeliydi. Fakat aynı kural gereği ikinci hemzeler elife kalb olmuş ve ilk hemze med ile okunur fiiller اَكَلْ ve اَخَذْ halini almışlardır (el-Esterâbâdî, 1975: II, 699).

Aynı şekilde hemze ile başlayan sülâsi mazi fiil, if'âl bâbında emir fiil yapılmak istendiğinde ikinci hemze elife kalb edilerek birinci hemze med ile okunur. Örneğin اَتَرَّ fiilinin if'âl babında emri اَتِرْ şeklinde gelmeliydi. Fakat ikinci hemze elif harfine kalb olarak birinci hemze med ile اَتِرْ şeklinde okunmuştur (es-Semânî, 1999: I, 393).

Hemze ile başlayan kırık çoğulların müfredi de hemze ile başlıyorsa aynı durum söz konusudur. Örneğin اَمَلْ isminin kırık çoğulu اَمَالٌ şeklinde gelmesi gerekirken, birinci hemze elife kalb olarak med harfine dönüşüp اَمَالْ gelmiştir (İbrâhîm, ty: 8). Konuyla ilgili diğer örnekler: اَتَرَّ isminin çoğulu اَتَرَّ şeklinde gelmesi gerekirken art arda gelen iki hemzenin birincisi fethalı ikincisi sâkin

olduğundan ikinci hemze elife kalb edilerek أَتَّارْ şeklinde gelmiştir (Hasan, 2008: IV, 771). أَتْ ismi için de aynı durum söz konusudur. Bu durumda ikinci hemze elife kalb edilmiş ve birinci hemze uzatılarak أَبَاءْ şeklinde okunmuştur.

Bir kelimedeki iki hemze yan yana gelip birincisi sâkin, ikincisi harekeli olduğunda idğâm yapılmaktadır. Ancak lafzın başında gelen hemze, sâkin yapılırsa okunması mümkün olmadığı için bu durumun ilk harfin dışında gerçekleşmesi gerekmektedir. Örneğin سَأَلَ fiili, فَعَالْ vezninde mübâlağa sîgasına nakledildiğinde سَأَّلْ şeklinde olmaktadır (es-Samerrâî, 2013: 226.; Hasan, 2008: IV, 771).

b. Hemzenin Vâv Harfine Kalb Edilmesi

İki hemze peş peşe gelip birincisinin harekesi damme ikincisi sâkin olursa ikinci hemze vâva kalb olur. Çünkü birinci hemzenin harekesi damme olduğu için buna uygun olan harf vâvdir (Ebû Hayyân, 1998: I, 267-628.; Salâh, 1983: 12). Örneğin أَوْثَمِنَ lafzında dammeli hemzeden sonra gelen sâkin hemze أَوْثَمِنَ şeklinde vâva dönüşmüştür (eş-Şâtîbî, 2007: IX, 84).

Art arda gelen iki hemzeden birincisi fethalı ya da dammeli olup ikincisi meftûh olursa ikinci hemze vâv harfine kalb edilir. Örneğin أَدَمْ isminin cemi teksîri أَدَامِ olup aslı أَدِيمْ şeklindedir. Bir isimde iki hemzenin bir arada bulunması kerih görüldüğünden ikinci hemze vâva dönüştürülmektedir (el-Esterâbâdî, 1975: II, 709.; Ebû Hayyân, 1998: I, 268).

Sülâsi mücerredî hemze ile başlayan bir fiil if'âl bâbına nakledildiğinde bu bâbın meçhûl sîgasındaki ikinci hemze vâva kalb edilir. Örneğin أَتَى fiili if'âl bâbında önce أَتَى sonra da أَتَى halini almaktadır. Meçhûlü أَتَى şeklinde olup birinci hemze damme ikincisi sâkin olduğundan söyleyişi kolaylaştırmak maksadıyla ikinci hemze vâva kalb edilir ve fiil أَوتَى şeklini alır (İbn Uşfûr, 1996: I, 241).

Elif-i memdude ile biten isimlerin tesniye, cemi münnes-i sâlim ve ism-i mensûbları yapıldığında hemzeler vâva dönüştürülür. Örneğin عَذْرَاءُ, حَمْرَاءُ, حَسَنَاءُ, صَحْرَاءُ kelimeleri elif-i memdude ile bitmiş olup tesniyeleri عَذْرَاءَانِ, حَمْرَاءَانِ, حَسَنَاءَانِ, صَحْرَاءَانِ şeklinde gelmesi gerekirken dile ağır geldiği için hemze vâva kalb edilmiş ve عَذْرَاوَانِ, حَمْرَاوَانِ, حَسَنَاوَانِ, صَحْرَاوَانِ olmuştur. Cemi münnes-i sâlimleri, صحراوات, حسناوات, حمراوات, عذراوات olması gerekirken hemze vâva dönüştürülerek صحراوات, حسناوات, حمراوات, عذراوات şeklinde olmuştur. İsm-i mensûb yapılmak istendiğinde عذراوي, حمراوي, حسناوي, صحراوي olacakken عذراويي, حمراويي, حسناويي, صحراويي şeklinde olmuştur (el-Merzubâni, 2008: V, 414.; İbn Uşfûr, 1996: I, 363).

فَعَالٌ vezninde gelen cemi sîgasındaki hemze, vâva kalb edilir. Örneğin هِرَاوَةٌ ve هِرَاوَةٌ kelimelerinin çoğulu هِرَاوَى ve هِرَاوَى olup asılları هِرَاءٌ ve هِرَاءٌ şeklindeydi. Bu kelimeler, فَعَالٌ vezninde çoğul yapıldıklarında müfred sîgalarında var olan elifler bu veznin elifinden sonra geldikleri için هِرَائُوٌ ve هِرَائُوٌ şeklinde hemzeye dönüşmüştür. Vâv harfleri de kesradan sonra geldikleri için هِرَائِيٌ ve هِرَائِيٌ tarzında yâya kalb edilmiştir. Kesra olan hemzenin harekesi, kendinden önceki elif harfiyle uyumlu olup okuyuşu kolaylaştırmak amacıyla هِرَائِيٌ ve هِرَائِيٌ şeklinde fetha ile harekelenmiştir. Bu durumda yâ harfleri harekeli olup kendisinden önceki harflerin harekesi fetha olduğundan هِرَاءٌ ve هِرَاءٌ şeklinde elif harfine dönüşmüştür. Bu işlevlerin sonucunda üç tane birbirine benzeyen harfin bir arada bulunmasından ve bu kelimelerin çoğul kiplerinin müfredlerine benzemesi için hemzeler vâv harflerine dönüşerek isimler هِرَاوَى ve هِرَاوَى şekillerini almışlardır. Bu çeşit çoğulların فَعَالٌ vezninde gelmesi Basralı dilcilerin görüşüne göredir. Çünkü onlar mu'tel olanı sahih olana hamletmektedirler. Kûfeli dilciler ise bu tür cemilerin tamamını فَعَالِيٌ vezninde getirmektedirler. Onlara göre, هِرَاوَةٌ ve هِرَاوَةٌ bu kelimelerin tekillerindeki vâvlar

ile هراوى ve هراوى çoğullarındaki vâvlar illet harfi olmayıp sahih harflerden olmaktadır (el-Uşmûnî, 1998: IV, 94.; Hasan, 2008: IV, 769.; Gerçekcioğlu, 2016: 16).

c. Hemzenin Yâ Harfine Kalb Edilmesi

İki hemze peş peşe gelip birincisi kesralı ikincisi sâkin olduğunda ikinci hemze yâ harfine dönüşür. Örneğin أَلِفٌ fiili اِفْتَعَالَ bâbına nakledildiğinde اِنْتَلَفَتْ olur. Bu durumda ilk hemzenin harekesi kesra ikincisi sâkin olduğundan ikinci hemze, yâ harfine اِنْتَلَفَتْ şeklinde olmaktadır (İbn Cinnî, 1985: II, 738).

Harekeli iki hemze kelimenin sonunda yan yana geldiğinde ikinci hemze yâ harfine kalb edilir. Örneğin خَطِيئَةٌ isminin çoğulu خَطَايَا olup aslı خَطَائِيٌّ idi. Bu kelimenin müfredindeki yâ harfi, فَعَالٌ veznindeki çoğulunda eliften sonra geldiğinden خَطَائِيٌّ şeklinde hemzeye kalb edilir. Kelimenin sonunda iki hemze peş peşe geldiğinde kural gereği ikincisi خَطَائِيٌّ şeklinde yâya dönüştürülür. Kolaylaştırmak amacıyla hemze خَطَائِيٌّ şeklinde fetha ile harekelenir. Daha sonra harekeli yâ, kendisinden önceki harfin harekesi fetha olduğundan elife kalb edilir. Bu durumda harflerin dönüşümleri sonucunda aynı türden üç harf bir araya gelmiş olacağından hemze zorunlu olarak yâya kalb edilerek kelime خَطَايَا şeklini almıştır* (İbn Mâlik, 2000: I, 597.; Dayf, 2011: 120).

Hemze, fiili muzâri nefis-i mütekellim vahde hemzesinin peşinden kesralı olarak gelirse yâ harfine kalb edilir. Örneğin اَنَّ fiilinin mütekellim muzârîsi اِنُّنَّ olarak gelmektedir. Burada iki hemzenin birbirini takip etmesinden dile ağır gelen bir durumu hafifletmek için ikinci hemze, harekesinin cinsinden olan yâ harfine dönüştürülerek fiil اِنُّنَّ şeklini almaktadır (el-Murâdî, 2008: III, 1581).

Bir kelimenin başında iki hemze peş peşe gelip birincisi kesralı, ikincisi sâkin olursa ikinci sırada gelen hemze birincisinin harekesine uygun illet harfi olan yâya dönüşür. Örneğin اَزَّرَ – اَخَذَ – اَمَّنَ – اِيْحَادًا – اِيْمَانًا اِفْعَالٌ babına nakledilip اَزَّرَ – اَخَذَ – اَمَّنَ – اِيْحَادًا – اِيْمَانًا şeklinde fiiller sülâsi fiiller gibi hemzeyle başlayan sülâsi fiiller اَزَّرَ – اَخَذَ – اَمَّنَ – اِيْحَادًا – اِيْمَانًا mastarları yapıldığında birince hemze kesra harekeli ikincisi sâkin olduğundan ikinci hemze birincinin kesra harekesine uygun olan yâ illet harfine dönüştürülerek اَزَّرَ – اَخَذَ – اَمَّنَ – اِيْحَادًا – اِيْمَانًا şeklini alırlar (Hasan, 2008: IV, 771).

Muzârî fiilin mütekellim hemzesi hariç birinci hemzeden sonra kesralı ikinci bir hemze gelirse bu ikinci hemze yâya kalb edilir. Örneğin اِمَامٌ kelimesinin اَفْعَلَةٌ cemi sîgasındaki çoğulu اِيْمَمَةٌ dir. Kelimenin başında iki hemze gelip ikincisi kesralı olduğundan kural gereği bu ikinci hemze اِيْمَمَةٌ şeklinde yâya çevrilmiştir (İbn Yaîş, 2001: V, 280).

2. Elif Harfinin Kalb Edilmesi

a. Elif Harfinin Hemzeye Kalb Edilmesi

İbn Yaîş (ö. 645/1245)'e göre elif, isim ve fiillerde aslî bir harf olarak bulunmayıp ya vâv ve yâdan bedel ya da zaîd olarak bulunur (İbn Yaîş, 2001: III, 450). İbn Cinnî, elif mahrecinin geniş olması bu harfi zayıf düşürmektedir. Şayet bir hareke almak zorunda kalırsa mahrec bakımından kendisine en yakın olan harflerden bir harfe yani hemzeye dönüştürülür, görüşündedir† (İbn Cinnî, 1985: I, 729.; İbn Yaîş, 2001: V, 299.; el-Esterâbâdî, 1975: IV, 169). Konuyla ilgili diğer açıklamalar ve örnekler şu şekilde verilebilir:

* وقولهم: (خطيئة، وخطايا) أصله: (خطائي): بهمزة تين في الطرف، فوجب ابدال الثانية ياء، ثم ابدالها ألفا، فصار (خطاء) (Metnin orijinali: (خطيئة، وخطايا) أصله: (خطائي): بهمزة تين في الطرف، فوجب ابدال الثانية ياء، ثم ابدالها ألفا، فصار (خطاء) (Metnin orijinali: (خطيئة، وخطايا) أصله: (خطائي): بهمزة تين في الطرف، فوجب ابدال الثانية ياء، ثم ابدالها ألفا، فصار (خطاء) (Metnin orijinali: (خطيئة، وخطايا) أصله: (خطائي): بهمزة تين في الطرف، فوجب ابدال الثانية ياء، ثم ابدالها ألفا، فصار (خطاء)

† لأن الألف حرفت ضعيفت واسع المخزج، لا يحتمل الحركة. فإذا اضطروا إلى تحريكه، قلبوه إلى أقرب الحروف إليه، وهو (الهمزة)

Çoğul sîgası olan فَعَائِل veznindeki eliften sonra zaîd bir elif bulunduğunda hemzeye kalb edilir. Örneğin رسالة lafzı ele alındığında bu kelimedeki elif zâid harf olup cemisi رسال şeklinde olur. Böylece iki sâkin harf bir araya gelmiş olmaktadır. İbn Cinnî'ye göre, bu durumda birinci elif hazfedilirse çoğul sîgaya delalet eden harf düşürülmüş olur, şayet ikincisi hazfedilirse kelimenin yapısı bozulmuş olacağından düşürme işlevi yapılmaz. Harekeleme yöntemine geçilir ve birinci elif kelimenin çoğul olduğuna delalet ettiğinden harekelenmez. Sonuçta ikincisi harekelenerek رسائل şeklinde hemzeye dönüşür (İbn Usfûr, 1996: I, 362.; İbn Cinnî, 1954: I, 326). Buna benzer daha pek çok örnek vardır. Onlardan bazıları şunlardır (Salâh, 1983: 14): حَمَامَةٌ → حَمَائِمُ → حَمَائِمُ / دَعَامَةٌ → دَعَائِمُ → دَعَائِمُ / حَبَالَةٌ → حَبَائِلُ vb...

Elif-i maksûre (müenneslik elifi), zâid bir eliften sonra geldiğinde hemzeye dönüştürülür. Örneğin صحراء ve صحراء kelimelerinin aslı صحرا ve صحرا şeklinde. Burada iki elif bir arada bulunduğundan birisinin harekelenmesine ihtiyaç duyulur. Neticede ikinci elif i'rab harfî olduğu için harekelenerek hemzeye kalb edilmiştir[‡] İbn Cinnî, 1985: I, 85.; Hasan, 2008: IV, 766).

b. Elif Harfinin Vâv Harfine Kalb Edilmesi

Elif, mâkabli dammeli olduğunda bu harekeyle uyumlu olan vâva dönüşmektedir (el-Hamalâvî, ty: 213.; es-Samerrâî, 2013: 233.; Hasan, 2008: IV, 783.; Salâh, 1983: 12).

قَاتِل – حَاكِم (fâ'ale) veznindeki mazi fiiller meçhûl yapıldığında bu durum gözlenir. Örneğin قَاتِل – حَاكِم – حَاكِم fiillerinin meçhul sîgaları حَاكِم – حَاكِم – حَاكِم şeklindedir. Bu fiillerde ilk harf dammeli olduğundan elif bu harekeyle uyumlu olan vâv harfine kalb edilmiştir (İbn Hişâm, ty: IV, 392.; el-Esterâbâdî, 1975: III, 213.; el-Mekûdî, 2005: I, 385).

فَاعِلٌ (fâ'il) ve فَاعِلَةٌ (fâ'ile) ism-i fâil vezninde gelen isimlerin ism-i tasğîri yapıldığında ism-i tasğîr vezninin ilk harfî dammeli olacağından elif bu harekeyle uyumlu olan vâva çevrilir (İbn Hişâm, ty: IV, 392.; el-Esterâbâdî, 1975: III, 213). Örneğin ism-i fâ'illeri كاتب ve شاعرة olan kelimelerin ism-i tasğîrleri كَاتِبٌ ve شَاعِرَةٌ şeklinde gelmektedir (İbnu'l-Esîr, 1999: II, 527.; İbn Yaîş, 2001: III, 425).

Elif, فَوَاعِل veznî gibi müntehel cumu' sîgalarında bulunan eliften önce vaki olduğunda vâva kalb edilir. Örneğin قاعدة ve شاعرة gibi müennes ism-i fâillerindeki elif harfleri, kelimelerin çoğul sîgalarında فَوَاعِل ve شَوَاعِر şeklinde vâva dönüşmüştür (İbnu'l-Esîr, 1999: II, 527.; İbn Yaîş, 2001: III, 425).

Üçüncü harfî elif-i maksûre olan bir ismin ism-i mensûbu yapılmak istendiğinde nisbet yâsından önce gelen elif vâva kalb edilir. Örneğin عصا ve هدى kelimelerinin ism-i mensûbu yapıldığında عَصَوِيٌّ ve هَدَوِيٌّ şeklinde gelmekte olup elif harfî vâva kalb olmuştur (İbnu'l-Hâcib, 2010: I, 70). Buna benzer bir durum da şöyledir: İkinci harfî sâkin olan dört harfli ism-i maksûr bir isme nisbet yâsı getirildiğinde elif-i maksûre vâv harfine kalb edilir. Örneğin طنطا kelimesinin ikinci harfî sâkin olup dördüncü harfî de elif-i maksûredir. Bu kelimenin ism-i mensûb hali طَنْطَوِيٌّ şeklinde gelmektedir (İbn Yaîş, 2001: III, 425.; Salâh, 1983: 18).

c. Elifin Yâ Harfine Kalb Edilmesi

Elif mâkabli kesralı olduğu zaman bu harekeyle uyumlu olan yâ harfine dönüştürülür (İbn Yaîş, 2001: III, 312).

[‡] (Metnin orijinali: إنما كانت انقلبت في الواحد همزة وأصلها الألف لاجتماع الألفين وهذه صورتها صحرا وصلفا وخبرا فلما التقت ألفان (اضطروا إلى تحريك إحداهما فجعلوها الثانية لأنها حرف الإعراب فصارت صحراء وصلفا)

Müfred isimlerin bazı kırık çoğullarında bu durum görülmektedir. Örneğin مفتاح kelimesinin çoğulu مَفَاتِحَ şeklinde geleceken elif harfinden önceki harfin harekesi kesra olduğu için elif bu hareke ile uyumlu olan yâ harfine kalb olup kelimenin çoğulu مَفَاتِیحَ şeklinde gelmektedir. Aynı şekilde مصباح kelimesinin çoğulu مَصَابِیحَ, سلطان kelimesinin çoğulu سُلَاطِینَ şeklinde gelmektedir (es-Samerrâî, 2013: 227.; Hasan, 2008: IV, 775).

Elif harfi ism-i tasğîr sîgasında yâ harfinden sonra bulunduğu yâya dönüştürülerek şeddelenir. Örneğin کتاب kelimesinin ism-i tasğîri كِتَابٌ şeklinde gelmesi gerekirken, burada elif harfi yâ harfinden sonra bulunduğu yâ harfine dönüşmüş ve iki yâ yan yana geldiği için de idğâm edilip şeddelenerek kelime كِتَابٌ şeklini almıştır (el-Merzubâni, 2008: IV, 339).

İsimlerin sonunda zâid olarak bulunan elifler, tesniye ve cemi durumlarında yâya kalb olmaktadır. Örneğin ذكرى isminin tesniyesi ذَكَرِيَانِ, cemi müennes-i sâlimi ise ذَكَرِيَاتٍ şeklinde gelip elif harfi yâ harfine kalb olmuştur (İbn Mâlik, 2000: I, 465). Konuyla ilgili diğer örnekler, منحنى kelimesinin tesniyesi مَنَحْنِيَانِ cemi müennes-i sâlimi ise مَنَحْنِيَاتٍ olurken altıncı harfi elif-i maksûre olan مستشفى isminin tesniyesi ve cemisinde elif yâya kalb olunarak مَسْتَشْفِيَانِ ve مَسْتَشْفِيَاتٍ şekillerinde gelmektedir (İbrâhîm, ty: 20).

3. Vâv Harfinin Yâya Kalb Edilmesi

İlet harfleri arasında lafzî bakımdan dile en ağır gelen vâv harfi, hafiflik sağlamak için yaklaşık on yerde yâya kalb edilmektedir (İbn Uşfûr, 1996: I, 347.; Hasan, 2008: IV, 776).

a) Vâv, kelimenin sonunda gelir ve kendisinden önceki harfin harekesi kesra olursa yâya kalb edilir. Örneğin رَضِيٌّ – قَوِيٌّ – الرَّاضِيُّ – السَّامِيُّ lafızlarının asılları, رَضُوٌّ – قَوُوٌّ – الرَّاضِيُّوُّ – السَّامِيُّوُّ şeklindedir. Bu kelimelerde aslı harf olan vâv, kesradan sonra gelerek lafzın sonunda vaki olmuş ve yâya çevrilmiştir. Şayet vâvdan sonra müenneslik tâsı ve zâid elif-nûn harfleri gelmiş bile olsa bu eklenen harfler bağımsız birer lafız mertebesinde kabul görüldüklerinden hüküm değişmez. Yani, رَضِيَّتٌ – قَوِيَّتٌ – الرَّاضِيَّةُ – السَّامِيَّةُ örneklerinde olduğu gibi kalb edilme işlevi gerçekleşir (Ebû Hayyân, 1998: I, 284.; Hasan, 2008: IV, 776).

b) Vâv, i'lâl işlemini kabul eden ecvef fiilin mastarının aynel fiilinde bulunur da kendisinden önceki hareke kesra ve sonraki harf de elif olursa yâya çevrilir. Örneğin صَامٌ → صَوَامٌ → صِيَامٌ / قَامٌ → قَوَامٌ → قِيَامٌ / رَادٌ → رَادٌ / رِيَادٌ → رِيَادٌ kelimelerin mastarlarındaki vâv harfleri, yâya kalb edilmiştir. Şayet fiilin aynel fiilinde i'lâl işlemi gerçekleşmiyorsa mastarda da gerçekleşmez. Örneğin حَوْرٌ fiilindeki vâv i'lâl e uğramadığından bu fiilin حَوَّارٌ şeklinde gelen mastarında da bir değişim olmamıştır (İbn Hişâm, ty: IV, 385).

c) Vâv, müfredinde i'lâl işlemi uygulanan bir ismin cemi teksîrinin aynel fiilinde vaki olur da kendisinden önceki hareke kesra ve müfredinin son harfi de sahih harflerden olursa yâya çevrilir. Örneğin دَارٌ → دَوَارٌ → دِيَارٌ örneğinde vâv harfi yâya dönüşmüştür (el-Uşmûnî, 1998: IV, 104).

d) Vâv, cemi teksîr çoğulun aynel fiilinde vaki olur, kendisinden önceki hareke kesra ve kendisinden sonra gelen harf de elif olursa yâya çevrilir. Bununla birlikte bu çoğul ismin müfredinde vâvın sâkin ve kendisinden sonra gelen lâmel fiilinin de sahih harf olduğunu ifade etmek gerekir. Örneğin حَوَّارٌ ve حَوَّارٌ kelimelerinde vâv, sâkin ve sonraki harf sahih olup حَوَّارٌ ve حَوَّارٌ cemi teksîrinde ise bu harften önceki hareke kesra ve kendisini takip eden harf de elif olduğundan حَوَّارٌ ve حَوَّارٌ şeklinde vâv yâya çevrilmiştir. Aynı şekilde ثَوَابٌ → ثَوَابٌ → ثَوَابٌ şeklindeki dönüşüm de buna örnektir. Şayet كَوَّرٌ

→ كَوْزَةٌ lafızlarında olduğu gibi vâvdan sonra elif gelmezse vâvda i'lâl gerçekleşmez (İbn Yaîş, 2001: V, 463.; Hasan, 2008: IV, 777).

e) Vâv, mazi bir fiilde dördüncü ya da daha sonraki bir harf olup kendisinden önceki harfin harekesi fetha olursa yâya kalb edilir. Örneğin söz konusu olan harf **أَعْطَوْتُ** ve **زَكَّوْتُ** fiillerinde dördüncü sırada gelmiş olup kendisinden önceki harf de fetha olduğundan dönüşüm işlemi gerçekleşerek fiiller **أَعْطَيْتُ** ve **زَكَّيْتُ** olmuştur (İbn Mâlik, 2000: I, 604).

f) Vâv şeddetsiz, sâkin olarak gelir ve kendisinden önceki harfin harekesi de kesra olursa yâya çevrilir. Örneğin bu harf, **مُوزَان** → **مِيزَان** / **مُوعَاد** → **مِيعَاد** / **مُوقَات** → **مِيعَات** lafızlarında şeddetsiz, sâkin olarak gelmiş ve kendisinden önceki hareke de kesra olduğundan yâya kalb edilmiştir. Ancak **صِوَان** – **سِوَار** kelimelerinde harekeli ve **اِجْلُوَاد** lafzında da şeddeli olduğundan söz konusu olan bu kural uygulanmaz (İbnu'l-Esîr, 1999: II, 511.; eş-Şâtıbî, 2007: IV, 204).

g) Vâv, **فُعَلَى** vezninde gelen bir sıfatın lâmel fiilinde vaki olduğunda yâya çevrilir. **الدُّنْيَا** → **الدُّنْيَى** / **العُلَى** → **العُلَى** örneklerinde olduğu gibi söz konusu olan vezinde kalb olunma işlemi gerçekleşmiştir. Şayet sıfat değil de **خُرُوى** gibi isim olursa vâv yâya dönüştürülmez (el-Mekûdî, 2005: I, 387).

h) Vâv ve yâ, aralarına başka bir harf girmeksizin bir kelime yan yana gelir de bunlardan ilki asli sükûn ile sâkin olduğunda tahfif için vâv yâya çevrilir. Örneğin **سَيِّدٌ** → **سَيِّدٌ** / **مَيِّتٌ** → **مَيِّتٌ** lafızlarında bu harfler bir arada ilki sâkin yâ, ikincisi harekeli vâv olarak gelmiş ve vâv yâya kalb edilerek şeddeli yâya dönüşmüştür. Bu harflerin yerleri değişmiş olsa, yani ilki sâkin vâv ikincisi harekeli yâ olmuş olsa da **طَوِيٌّ** → **طَوِيٌّ** / **لَوِيٌّ** → **لَوِيٌّ** örneklerinde olduğu gibi kalb edilme işlemi gerçekleşir (el-Merzubânî, 2008: IV, 207.; el-Ezherî, 2000: I, 8).

ı) Vâv harfi aslî olarak **فَعَل** veznindeki mazi fiilin lamel fiilinde vaki olur da bu fiilin ism-i mefûlû alınır ya da çevrilir. Örneğin **رَضِيٌّ** (رَضِيَ) → **مَرَضُوٌّ** (مَرَضُوٌّ) → **مَرَضُوٌّ** / **قَوِيٌّ** (قَوِيَ) → **مَقْوُوٌّ** (مَقْوُوٌّ) → **مَقْوُوٌّ** kelimelerinde kalb edilme işlemi gerçekleşmiştir. Kural gereği **مَرَضُوٌّ** / **مَقْوُوٌّ** şeklinde vâv, yâya dönüştürülür. İki yâ harfi bir arada olup birincisi sâkin ikincisi harekeli olduğunda **مَرَضُوٌّ** / **مَقْوُوٌّ** şeklinde idğam edilir. Yâ harfinin kesrayla ilişkisi nedeniyle kendisinden önceki harfin harekesi dammeye niyabeten kesra ile harekelenir ve sonuçta dönüşüm **مَرَضُوٌّ** / **مَقْوُوٌّ** olarak gerçekleşir (el-Esterâbâdî, 1975: II, 988.; eş-Şâtıbî, 2007: IX, 352). İbn Yaîş'e göre, şayet mazi fiilde aynel fiili kesra harekesini almıyorsa bu fiilin ism-i mefûlündeki vâv, ağırlık meydana getirmediğinden yâya dönüşmez. Örneğin **عَزَا** (عَزَا) → **مَعْرُوٌّ** → **مَعْرُوٌّ** / **دَعَا** (دَعَا) → **مَدْعُوٌّ** → **مَدْعُوٌّ** bu ism-i mefûllerde dönüşüm işlemi gerçekleşmemiştir (İbn Yaîş, 2001: III, 266).

i) Vâv, **فُعُول** veznindeki cemi teksîr bir ismin lamel fiilinde gelirse yâya kalb edilir. Örneğin **دُلُوٌّ** cemi teksîr isimde vâv, lamel fiilinde vaki olduğundan **دُلُوٌّ** şeklinde yâya çevrilir. Daha sonra kural gereği vâv yâya dönüşerek isim **دُلِيٌّ** olur. Aynı cinsten iki harf bir arada bulunup ilki sâkin, ikincisi harekeli olduğunda **دُلِيٌّ** lafzında olduğu gibi şeddelenir. Yukarıda da zikredildiği gibi İbn Yaîş, hafiflik sağlamak için yâ ile kesranın ilişkisi nedeniyle bu harften önce gelen hareke dammeye niyabeten kesra gelir ve sonuçta kelime **دُلِيٌّ** şeklini alır, görüşündedir (el-Enbârî, 2003: II, 415.; İbn Yaîş, 2001: III, 266). Şayet **فُعُول** vezninde gelen isim cemi teksîr değilse vâv, yâya çevrilmez. Örneğin **سَمَا** ve **نَمَا** fiillerinin **سَمُوٌّ** ve **نَمُوٌّ** mastarları, her ne kadar **فُعُول** vezninde olmuş olsalar da cemi teksîr sîgasında gelmedikleri için kalb edilme işlemi gerçekleşmemiştir (Hasan, 2008: IV, 778).

j) Vâv, فُعْلٌ vezninde gelen çoğul bir ismin ortasında şeddeli olarak gelip son harfi de sahîh harf olup ve bu sahîh harfle arasına bir fâsıla girmedîği müddetçe yâya kalb edilir. Örneğin صَوَّومٌ → صَوَّومٌ → صَوَّومٌ / صَوَّومٌ / صَوَّومٌ çoğul isimlerinde iki vâv harfi bir arada bulunduğu için ağırlık oluşur. Bu ağırlığı giderip hafifletmek amacıyla vâv, yâya çevrilmiştir (es-Semânî, 1999: I, 507). Şeddeli vâvla ismin sonunda vaki olan sahîh harf arasına bir fâsılanın girmesine صَوَّومٌ / صَوَّومٌ kelimeleri örnek verilebilir. Ancak bunun da Ebü'l-Hâris Zürrümme'nin (ö. 117/735) şiirinde geldiği gibi şâz bir uygulaması vardır. Şiir şöyledir:

أَلَا طَرَقْنَا مَيْتُهُ ابْنَةَ مُنْذِرٍ فَمَا أَرَقَ النَّيَّامُ إِلَّا سَلَامُهَا

Münzir'in kızı Meyye bizim kapımızı çalsa Şüphesiz uyuyanların uykusunu ancak onun selamı kaçırır (Şurrâb, 2007: III, 141). Burada النَّيَّامُ kelimesi yukardaki kurala göre, النَّوَامُ şeklinde gelmesi gerekirdi. Fakat kural dışı bir uygulama olmuştur

4. Vâv ve Yâ Harflerinin Hemzeye Kalb Edilmesi

Vâv ve yânın hemzeye çevrilmesinde vücûben (zorunlu), cevâzen (serbest) ve şâz (kurala aykırı) olmak üzere üç hüküm bulunmaktadır.[§] ('Imâduddîn, 2000: II, 218).

a. Vâv ve Yânın Hemzeye Vücûben Kalb Edilmesi

Vâv ve yâ harflerinin zorunlu olarak hemzeye çevrildiği yerler şunlardır:

Vâv ve yâ, kelimenin sonunda zâid eliften sonra geldiklerinde hemzeye kalb edilirler. İbn Cinnî, bu zâid elifin kelimenin üçüncü ya da daha sonraki harflerden olması gerektiği tezini savunmaktadır. Örneğin كَمَّاءٌ - كَمَّاءٌ - كَمَّاءٌ olup bu lafızlardaki vâv ve yâ harfleri, zâid eliften sonra kelimenin sonunda gelecek hemzeye dönüşmüşlerdir (İbn Yaîş, 2001: V, 495). Burada kelimenin sonunda olma şartı zikredildi. Şayet vâv ve yâ harflerinden sonra gelen bir ilave eki, arızî olursa kalb edilme işleminde bir engel teşkil etmez. Örneğin كَمَّاءَةٌ → كَمَّاءَةٌ kelimesinde yâdan sonra arızî müenneslik tâsî gelmesine rağmen yâ harfinin hemzeye kalb edilmesine mani olmamıştır. كَمَّاءَةٌ lafzında ise aynı durum söz konusu değildir. Çünkü bu, mastar bir kelime olup müenneslik tâsî kelimenin aslındandır. Yani burada tâ lâzımî bir harf olacağından ve bu durumda yâ harfi de kelimenin sonunda vaki olma şartına göre gelmiş olmayacağından yâ hemzeye çevrilmeyip kelime كَمَّاءَةٌ → كَمَّاءَةٌ şekline dönüşmez (Hasan, 2008: IV, 761). Vâv ve yâ harflerinin hemzeye çevrilmesi için kelimenin üçüncü ya da daha sonraki harfinin zâid elif olması gereği kuralda zikredilmişti. Şayet كَمَّاءٌ ve كَمَّاءَةٌ lafızlarında olduğu gibi daha önce gelirse veya كَمَّاءٌ ve كَمَّاءٌ bu kelimelerde olduğu gibi hiç gelmezse söz konusu olan harfler hemzeye kalb edilmezler (el-Esterâbâdî, 1975: II, 828).

Aynel fiili vâv ve yâdan dönüşen illetli bir fiil, ism-i fâ'il veznine nakledildiğinde bu harfler hemzeye kalb edilir. Örneğin كَمَّاءٌ ve كَمَّاءٌ ecvef fiillerinin ortasında bulunan elif, aslında vâv ve yâdan dönüşmüştür. Bu dönüşüm fiillerin mastarlarında كَمَّاءٌ ve كَمَّاءٌ şeklinde açıkça görülmektedir. İsm-i fâ'il veznine nakledildiklerinde كَمَّاءٌ ve كَمَّاءٌ olurlar. Ancak vâv ve yâ harflerinden önce gelen harf elif olduğu için bu harfe mahrec yönünden en yakın olan harf hemzedir. Bu sebepten bu harfler hemzeye çevrilerek ism-i fâiller كَمَّاءٌ ve كَمَّاءٌ şeklini alırlar. Konuyla ilgili صَمَّاءٌ ve صَمَّاءٌ fiilleri örnek olarak verildiğinde, ism-i fâilleri كَمَّاءٌ ve كَمَّاءٌ gelmesi gerekirken صَمَّاءٌ ve صَمَّاءٌ şeklinde gelmiştir (el-Murâdî, 2008: VI, 11). Burada vâv harfinin hemzeye kalb edilmesinde ihtilaf vardır. Birinci görüşe göre, vâva hareke verilmek istendiğinde kendisinden önceki harfin harekesi fetha olduğundan elife dönüşür. Çünkü her ne kadar

§ (Metnin orijinali: وهو يأتي على ثلاثة أقسام: أحدها: إبدال واجب مطرد. ثانيها: إبدال جائز مطرد. ثالثها: ذكر إبدال الهمزة من حروف اللين (Metnin orijinali: وهو يأتي على ثلاثة أقسام: أحدها: إبدال واجب مطرد. ثانيها: إبدال جائز مطرد. ثالثها: ذكر إبدال الهمزة من حروف اللين). والمراد بالواجب ما لا يجوز غيره، والمراد إبدال غير مطرد، والمراد: بالمطرد جري الباب قياساً من غير حاجة إلى سماع في كل فرد فرد منه، (بغير المطرد ما يتوقف كل فرد فرد منه على السماع، والمراد بالجانز ما يجوز فيه الإبدال وتركه).

kendisiyle fetha harekesi arasında zâid ism-i fâil elifi olmuş olsa da bu zâid elif güçsüz bir harf olduğundan aralarında bir engel teşkil etmez. Sonuçta med durumundaki elif ile vâvdan kalb edilen elif arka arkaya gelerek iki sâkin bir arada bulunmaktadır. Bu durumda elif harflerinden birinin ya hafzedilmesi ya da harekelenmesi gerekir. Hafz yapılması yönünde bir tercih yapıldığında karışıklığa yol açacağından zorunlu olarak harekelenme işlemine başvurulur. Bir fiilin ism-i fâili yapılırken izlenen yöntemde aynel fiili kesra ile harekelenmektedir. Böylece vâvdan dönüşerek aynel fiili olan elif, kesra ile harekelenerek hemzeye kalb edilmektedir (el-Uşmûnî, 1998: IV, 89). Diğer görüş şöyledir: قال ve باع benzeri fiiller, ism-i fâil vezninde geldiklerinde ism-i fâil elifinin peşinden vâv ve yâdan dönüşen elif gelmiş olacaktır. Bu durumda iki sâkin harf bir arada bulunacağından aynel fiiline hareke verilerek hemzeye kalb edilir (İbn Uşfûr, 1996: I, 218). Burada dikkat edilecek başka bir husus da fiilin mâzi sîgasında gelen vâv ve yâ harfi, herhangi bir illet harfine dönüşmeden kelimenin aslında bulunursa ism-i fâil kalıbında da aynı şekilde gelir. Örneğin عور ve عين fiillerinin mâzi sîgasında vâv ve yâ harfi aslı olarak gelmiş ve başka bir illet harfine dönüşmemişlerdir. Bunların ism-i fâilleri de عاورٌ ve عاينٌ şeklinde olup vâv ve yâ harfleri hemzeye kalb edilmez (İbn Cinnî, 1954: I, 326).

Bir ismin müfredinde üçüncü sırada zâid med harfi olarak gelen vâv ve yâ harfleri, مَفَاعِلٌ – فَعَائِلٌ – مَفَاعِلٌ – فَعَائِلٌ sîgalarında eliften sonra geldiklerinde hemzeye kalb edilirler. Örneğin صَحِيفَةٌ ve عَجُوزٌ kelimelerinin çoğulları صَحَائِفٌ ve عَجَائِرٌ şeklinde gelmeleri gerekirken صَحَائِفٌ ve عَجَائِرٌ olarak gelip vâv ve yâ harfleri hemzeye kalb olmuştur (İbn Cinnî, 1954: I, 326). Bu örneklerin kök harfleri: عَجُوزٌ → ع → صَحِيفَةٌ / ج ز olduğundan vâv ve yânın zâid oldukları açıkça görülmüş olmaktadır. Şayet med harfleri مَعَايِشٌ → (ع ي ش) مَعِيشَةٌ / قَسَاوِرُ → (ق س و ر) قَسَوْرٌ örneklerinde görüldüğü gibi aslı harflerdense hemzeye çevrilmezler.** (Ebu'l-'Abbâs, ty: II, 440).

Halil b. Ahmed (ö. 175/791), Sîbeveyh ve nahiv âlimlerinin çoğuna göre, مَفَاعِلٌ (مفاعل) kalıbında gelen kelimelerde iki vâv harfinin veya vâv-yâ harflerinin arasına zâid elif gelirse bu eliften sonra gelen vâv ya da yâ hemzeye kalb edilir. Örneğin أَوْلٌ kelimesinin çoğulu اَوْلٌ şeklinde gelmeliydi. Bu اَوْلٌ lafzı, iki vâv arasında elif bulunduğu kural gereği ikinci vâv, hemzeye kalb edilerek اَوَّلٌ şeklinde gelmiştir (İbn Cinnî, 1954: I, 215, 466). Konuyla ilgili diğer bir örnekte, سَيِّدٌ kelimesinin çoğulu سَيَادٌ olmalıydı. Burada yâ harfi ile vâv harfi arasına zâid elif dâhil olduğundan vâv harfi hemzeye kalb edilerek سَيَادٌ şeklinde gelmiştir (İbn Cinnî, 1954: I, 215, 466.; İbn Uşfûr, 1996: I, 337-338). es-Semânîni (ö. 442/1050). Şayet مَفَاعِلٌ vezninde gelirse zâid eliften sonra gelen illet harfi kelimenin sonunda gelmekten uzaklaştığı için طَاوُوسٌ → نَاوُوسٌ / طَاوُوسٌ → دَاوُدٌ / نَوَاوِيسٌ → نَاوُوسٌ / طَاوُوسٌ → طَاوُوسٌ için طَاوُوسٌ → نَاوُوسٌ / طَاوُوسٌ → دَاوُدٌ / نَوَاوِيسٌ örneklerinde görüldüğü gibi hemzeye çevrilmez, görüşündedir (es-Semânîni, 1999: I, 495).

Bir kelimenin başında harekeli iki vâv bir araya geldiğinde aynı cinsten iki harfin bir arada bulunması ağırlık oluşturacağından birincisi hemzeye kalb edilir. Sadece vâv harfi için olan bu duruma, müfredinin ilk harfi vâv olup فَوَاعِلٌ vezninde gelen cemi teksîr isimler örnek verilebilir: واصلة kelimesinin çoğulu bu kalıba göre وَاوِصَلٌ olarak gelmeliydi. Fakat burada iki vâv, kelimenin başında vaki olmuş ikincisi de harekeli olduğundan birinci vâv, hemzeye kalb edilerek وَاوِصَلٌ şeklinde gelmektedir (es-Suyûtî, 1998: II, 60.; Dankûz, 1959: 144). Sîbeveyh وَاوِصَلٌ çoğul isminin başındaki vâv harfinin hemzeye dönüştürülmesini şöyle açıklamaktadır: Damme harekesi vâv harfi mertebesinde yani küçük vâv sayılır. Dolayısıyla vâv harfi damme ile harekelenildiğinde iki vâv harfi olmuş gibi olur. Ayrıca bunları takip

** (Metnin orijinali: (ع ي ش): عاشت عيشًا من باب سائر صائر ذا حياة فهو عاشت والأنتى عاشت وعاشته وعاشته أيضًا مبالغة والمعيشة والمعيشة مكسب الإنسان الذي يعيش به والجمع المعاش هذا على قول الجمهور أنه من عاش قالميم زائدة ووزن معاش مفاعل فلا يُهمز وبه قرأ السبعة وقيل (هو من معش قالميم أصليته ووزن معيش ومعيشة فعمل وقبيلة ووزن معاش فعايل فنههمز وبه قرأ أبو جعفر المنذبي والأعرج

eden bir vâv harfi de bulunduğundan üç tane vâv harfi bir arada olacak ki sonuçta ağırlık meydana gelecektir. Bu ağırlıktan kaçınarak tahfife meyletmek için vâv harfinin hemzeye kalb edilmesi caiz görülmüştür (Sîbeveyhi, 1988: IV, 331).

Basralı dilcilere göre, iki vâv harfi kelimenin başında bulunur ve birincisi damme, ikincisi sâkin olursa birincisi hemzeye kalb edilir. Örneğin اُولَى isminin aslı وُولَى olarak gelmesi gerekirken kelimenin başında iki vâv bir araya gelmiş ve birincisi dammeli ikincisi sâkin olduğundan birinci vâv hemzeye dönüştürülerek kelime اُولَى şeklinde gelmiştir (es-Suyûtî, 1998: II, 65).

b. Vâv ve Yâ Harflerinin Hemzeye Cevazen Kalb Edilmesi

İki vâv kelimenin başında peş peşe geldiklerinde ikincisi zâid bir harften dönüşerek med harfi olarak kelimedeki bulunuyorsa birinci vâvın hemzeye dönüşmesi caizdir. Örneğin وَاَلَى – وَاَلَى – وَاَلَى mazi fiillerin meçhulleri وُوسِي – وُولِي – وُوفِي olup bu meçhul fiillerin ikinci vâv harfleri zâid olan eliften dönüştüğünden ilk harflerin de hemzeye اُولَى – اُولَى – اُولَى şeklinde dönüşmeleri caizdir (eş-Şâtıbî, 2007: III, 20).

İki vâv kelimenin başında peş peşe geldiklerinde ikincisi aslî bir harften dönüşerek med harfi olarak kelimedeki bulunuyorsa birinci vâvın hemzeye dönüşmesi caizdir. Örneğin وَاَلَى mazi fiilinin müzekker ism-i tafdili اُولَى olup müennesi ise اُولَى sîgasında وُولَى olarak gelir ve hemze de hafiflik için sâkin vâva çevrilerek kelime وُولَى şeklini alır. Böylece iki vâv kelimenin başında peş peşe gelmiş olmaktadır. Kural gereği kelimenin başında gelen birinci vâv harekeli, ikincisi sâkin olduğundan bunların ilki hemzeye çevrilerek اُولَى şeklini alır. Fakat Halil b. Ahmed, Sîbeveyh, el-Esterâbâdî ve Kûfeli dilcilere göre örnekteki vâv harfinin hemzeye dönüşmesi vücûben olmaktadır. Çünkü ikinci vâv, aslî olmayıp hemzenin tahfif edilerek dönüşümünden oluşmuştur. Basralı dilciler ve önde gelen âlimlerinden Ebû Osman el-Mâzinî'ye göre hemzeden tahfif edilen vâv harfi, asıl gibi kabul olduğundan buradaki kalb edilme işlemi de caiz olup söz konusu kelime اُولَى şeklinde okunabileceği gibi وُولَى şeklinde de okunabilir (el-Esterâbâdî, 1975: II, 76-77).

c. Vâv ve Yâ Harflerinin Hemzeye Şâz Olarak Kalb Edilmesi

Şâz sözlükte “genel kabule ve kurala aykırı olmak” anlamına gelirken, Arap filolojisinde ise az veya çok kullanılmasına bakılmaksızın kıyasa, dil kurallarına ve yaygın kullanıma aykırı olan kelime ve yapıları ifade etmektedir (Gündüzöz, 2010: XXXVIII, 384). Bu genel tariften hareket ederek i‘lâl kuralına uymayarak vâv ve yânın hemzeye çevrilmesidir. Örneğin معيشة kelimesinin kıyasa göre çoğulu *Andolsun, size yeryüzünde imkân ve iktidar verdik. Sizin için orada birçok geçim imkânları da yarattık* (A‘râf, 7/10) âyetinde de bu kelime (معایش) olarak gelmiştir. Yani yânın hemzeye kalb edilme işlemi gerçekleşmemiştir. Cumhuriyetine göre (معایش)nin cemi lafzında gelen yâ harfi, tekilinde de asıl olduğundan kıyasîdir (İbnu'l-Esîr, 1999: II, 596.; Ebû Hayyân, 2000: IV, 271).

5. Vâv ve Yânın Elife Kalb Edilmesi

Vâv ve yânın fiil ve isimlerde elife kalb edilmesi için on şart olup bu şartların hepsinin bir arada bulunması gerekmektedir (Hasan, 2008: IV, 761.; el-Hamalâvî, ty: 215-216). Aranan şartlar şunlardır:

a) Vâv ve yânın her ikisi de harekeli olmalıdır. Örneğin صَوْمَ → بَيْعَ / صَامَ → بَاعَ fiillerinde bu harfler elife kalb edilmişlerdir. Şayet, عَيْنٌ – بَيْعٌ – صَوْمٌ – قَوْلٌ, Şayet, عَيْنٌ – بَيْعٌ – صَوْمٌ – قَوْلٌ örneklerinde olduğu gibi harekeli olmazlarsa kalb işlemi gerçekleşmez (İbn Mâlik, 2000: I, 68).

b) Her iki harfin de harekesi asıl olmalıdır. Yani جَيْل ve تَوَمَ lafızlarında olduğu gibi tahfif amacıyla bir başka harfin harekesini almamaları gerekir. Bu kelimelerin aslı جَيْال ve تَوَامَ şeklindeydi. Kolaylaştırmak amacıyla hemzenin harekesi vâv ve yâ harflerine nakledildiğinden elife kalb edilmezler (eş-Şâtıbî, 2007: IX, 226).

d) Bu harflerden önceki harfin harekesi fetha olmalıdır. الدُّوَلُ – العَوَضُ gibi örneklerde vâv ve yâdan önceki harfler fethalı olmadığından kalb edilme işlemi gerçekleşmemiştir (İbn Yaîş, 2001: V, 292).

e) Vâv ve yâdan önce gelen fetha harekesi bu harflere bitişik olmalıdır. Yani aynı kelimeye bulunmalıdır. Örneğin وَفَدَّ حَصَرَ cümlesinde, حَصَرَ fiilinin son harfi olan râ harfinin harekesi fethadır. Bu râ harfinden sonra وَفَدَّ isminin başında harekeli vâv gelmesine rağmen ayrı kelimelerde olduklarından bir dönüşüm olmamıştır (Hasan, 2008: IV, 787).

f) Vâv ve yâ kelimenin sonunda olduklarında kendilerinden sonra şeddeli yâ harfi gelmemelidir. Örneğin عَلَوِيَّ isminde vâv harfi kelimenin sonunda gelmiş ve kendisini şeddeli yâ takip ettiğinden dönüşüm işlevi gerçekleşmemiştir (el-Mekûdî, 2005: I, 389). Şayet kelimenin sonunda iki yâ harfi şeddesiz olarak yan yana gelirse ikincisi elife dönüştürülür. Örneğin فَضَيَّْة isminin فَعَالِ vezninde çoğulu فَضَايَا gelmektedir. Bu فَضَايَا çoğul ismi şu aşamalardan geçmektedir: Kelime cemi yapıldığında önce فَضَايِي olur ve bu durumda iki yâ peş peşe bulunduğundan birinci yâ hemzeye kalb edilerek فَضَاءِي olmaktadır. Hemzenin harekesi, tahfif amacıyla da kendisinden önceki elif harfine uyumlu olarak فَضَاءِي şeklinde fetha ile harekelenmektedir. Kelimenin sonunda bulunan yâ harfi de cemi elifine dönüştürülerek kelime فَضَاءَا olmaktadır. Bu durumda iki elif arasında bulunan hemze aslı olan yâ harfine dönüştürülerek فَضَايَا şeklini almaktadır^{††} (el-Ezherî, 2000: II, 702.; es-Samerrâî, 2013: 223-224.; el-Hamalâvî, ty: 207).

g) Vâv ve yâ harfleri أَفْعَلُ sîgasında sıfatı müşebbehesi olan فَعَلَ veznindeki mazi fiillerin aynel fiillerinde gelmemelidirler. Sıfatı müşebbehleri أَغَيْدُ – أَحَوْلُ – أَعُورُ örneklerinde olduğu gibi gelen ve mazi fiilleri, هَيْفَ – عَيْدَ – حَوْلَ – عَوْرَ olan lafızlarda kalb edilme işlemi gerçekleşmez (el-Cevziye, 1954: II, 1034).

h) Bu harfler yukarıdaki maddede geçen mazi fiillerin mastarlarında geldiklerinde elife kalb edilmezler: هَيْفُ – عَيْدُ – حَوْلُ – عَوْرُ örneklerinde kalb işlemi gerçekleşmemiştir (Hasan, 2008: IV, 787).

1) Vâv harfi, اِفْتِعَالِ bâbının aynel fiilinde olduğunda bu fiilin manası ortaklık anlamına gelmediğinde kalb edilme gerçekleşir. Örneğin اشتروا – اجتوروا fiilleri, جاور – شاور anlamında olup yani مفاعلة vezninin ihtiva ettiği ortaklık manasını taşıdıklarından herhangi bir dönüşüm gerçekleşmemiştir. Fakat ortaklık manası taşımayan اختون → اختان / اجتوز → اجتاز gibi fiillerde vâvın elife kalb edilmesi vaciptir. Bu اِفْتِعَالِ bâbının aynel fiilinde yâ harfi geldiğinde ise ortaklık manası ihtiva edip etmemesi dönüşüm işlemine engel teşkil etmez. Örneğin اساتروا ve ابتيعو şeklinde olan fiillerin yâ harfleri امتازوا ve ابتاعوا olarak elife kalb edilmişlerdir (el-Hamalâvî, ty: 216).

^{††} (Metnin orijinali: قضايا جمع "قضية" أصلها: قضايي؛ بياءين؛ الأولى ياء: فعلية، والثانية لام قضية، ثم أبدلت "الياء" الأولى بهمزة كما في: صحائف "قصار" قضائي "ثم قلبت كسرة الهمزة فتحة" فصارت "قضائي"، "ثم قلبت الياء ألفاً" قصار "قضاء"، فاجتمع شبه ثلاث ألفات، "ثم قلبت الهمزة" المتوسطة بين الألفين "ياء" رجوعاً إلى أصلها، "قصار: قضايا، بعد أربعة أعمال": أحدها: إبدال الياء الأولى همزة. والثاني: قلب (كسر الهمزة فتحة. والثالث: قلب الياء الثانية ألفاً. والرابع: قلب الهمزة ياء على الترتيب.

i) Vâv ve yâ, elife kalb edilen bir harften önce gelirlerse iki i'lâl peş peşe olacağından kalb edilme işlemi gerçekleşmez. Örneğin, طوى – الهوى – التوى – الحيا- lafızlarında son harfte elife dönüşüm gerçekleştiği için aynel fiillerindeki vâv ve yâ harfleri elife dönüşmemiştir. (Hasan, 2008: IV, 787).

j) Vâv ve yâ, sonu isimlere mahsus zâid bir harfle biten kelimelerin aynel fiilinde vaki olursa elife kalb edilmezler. Örneğin الجولان – الهيمان – الصورى – الحيدى isimlerinin sonu ان /elif-nûn ve لى /elif-i maksûre gibi zâid harflerle bittiği için söz konusu olan bu harflerde kalb edilme gerçekleşmemiştir (el-Hamalâvî, ty: 216).

6. Yânın Vâva Kalb Edilmesi

Sîbeveyh, Arapların yâ harfini telaffuz etmeleri, vâvdan daha kolaydır, görüşündedir. Buna rağmen التوى ve الفتوى kelimelerinde olduğu gibi yânın vâva kalb edilmesi örnekleri onlardan gelmiştir (Sîbeveyhi, 1988: IV, 338.; Gerçekcioğlu, 2016: 46).

İbn Cinnî'ye göre, yâ harfinin vâva kalb edilmesi kıyasa aykırıdır. Üstelik bu harf, vâvdan daha hafif ve daha üstündür. İlmî gelenekte de ağır olan hafif olana dönüştürülür (İbn Cinnî, ty: II, 233.; İbn Yaîş, 2001: V, 385.; eş-Şâtîbî, 2007: IX, 184).

Yânın vâv harfine dönüşmesine dair itirazlar bir yana bırakılırsa yânın vâv harfine dört yerde dönüştüğü söylenebilir (Muhbiddîn, 2007: X, 5072):

a) Yâ, bir isimde dammeli bir harften sonra şeddesiz ve sâkin olarak geldiğinde vâva kalb edilir. Örneğin موقن ve موقنن lafızlarının aslı موقن ve موقنن idi. Yâ harfi, kendisi sâkin mâkablindeki harfin harekesi damme olduğundan damme ile uyumlu olan vâv harfine dönüşmüştür. Şayet حىض ismindeki gibi şeddeli ve هيام kelimesindeki gibi harekeli olarak vaki olursa başka bir harfe dönüşüm işlevi gerçekleşmez (eş-Şâtîbî, 2007: I, 180.; el-Merzubânî, 2008: V, 271.; Hasan, 2008: IV, 785).

b) Yâ, فَعْلَى vezninde gelen bir ismin lâmel fiilinin yerinde gelirse vâva dönüşür. Örneğin فتوى ve فتوى lafızlarındaki vâv harflerinin aslı yâ olup تَعْيَا ve تَعْيَا şeklindeydi. Bu kelimelerdeki yâ harfleri vâv harflerine kalb edilmiştir (Hasan, 2008: IV, 785).

c) Yâ, فَعْلْ vezninde gelen bir kelimenin sonunda harekeli olarak gelirse vâva kalb edilir. Örneğin نُهْوْ ve نُهْوْ lafızlarının aslı نُهْيْ ve نُهْيْ idi. Yâ harfi, kendisi harekeli ve mâkablindeki harfin harekesi damme olduğundan damme ile uyumlu olan vâv harfine dönüşmüştür (İbn Mâlik et-Tâî, 1990: III, 436).

d) Yâ, فُعْلَى vezninde gelen bir isimde aynel fiilinde yani lafzın ortasındaki harfte bulunursa vâv harfine kalb edilir. Örneğin طوبى isminin aslı طُوبَى olup yânın mâkabli de dammeli olduğundan damme ile uyumlu vâv harfine dönüşerek طُوبَى şeklini alır (Hasan, 2008: IV, 785).

Ahfeş el-Evsat (ö. 215/830), فُعْلَى vezninde gelen lafız, isim ya da müzekkerleri أَفْعَلْ kalıbında olup müennesleri isim yerine geçen sıfat olursa yâ harfi vâva kalb edilir, görüşündedir. Örneğin طوبى ve طوبى isminin yerine geçen sıfatlar olup asılları طُوبَى ve طُوبَى dır. Bunların müzekkerleri ise أَطْيَبْ ve أَكْيَسْ şeklindedir (‘Imâduddîn, 2000: II, 285). Eğer bu vezinde gelen lafız sadece sıfat anlamı taşıyorsa yâ harfi başka bir harfe kalb edilmez ve kendisinden önceki harfin harekesi kesra yapılır. Örneğin إِذَا ۞ قِسْمَةٌ ضَيْرَى ۞ “Eğer böyle ise, bu haksız bir paylaşmadır.” (Necm, 53/22). Bu âyette ضَيْرَى lafzı, haksız manasında sıfat olarak geldiğinden yâ harfi vâva kalb edilmemiş aynı zamanda bu harfin sıhhatinin korunması için kendisinden önceki harfin harekesi kesra olarak gelmiştir (‘Imâduddîn, 2000: II, 285).

b. İskân veya Nakille İ'lâl

İskân veya nakl, illet harfinin harekesinin kendinden önceki sahih sâkin harfe verilmesidir. Örnek: muzâri fiilinin aslı يُزِيدُ olup yâ harfinin harekesi kendinden önceki sahih sâkin olan zâl harfine nakledilmiştir. (İbn Yaîş, 2001: III, 298).

c. Hazfle İ'lâl

Hazf, illet harfinin ya da harekesinin veya hemzenin atılmasıdır. Örneğin mazisinde aynel fiili meftuh, muzâride kesra olarak gelen vâv ile başlayan sülâsî misâl fiillerin muzâri ve emir sîgalarında ve يُؤْعِدُ kalıbında gelen mastarlarında vâv harfi hazfedilir: وَعَدَ mazi fiilin muzârisi يُعِدُّ dir. Bu muzâri fiil يُؤْعِدُ şeklinde gelmesi gerekirken vâv harfi hazfedilerek يُعِدُّ şeklinde gelmiştir. (İbn Yaîş, 2001: III, 187).

SONUÇ

Arapçada kelimeler sürekli bir dönüşüm halindedir. Bu dönüşümlerden biri olan i'lâl örneklerine sıkça rastlanır. İ'lâl telaffuzdaki zorluğu gidermek amacıyla uygulanıp illet harflerinde ve hemzede meydana gelen dönüşümleri kapsar. İ'lâl kalb, iskân veya nakl ve hazf olmak üzere üç yolla gerçekleşmektedir. İlet harflerinin ve hemzenin birbirine dönüşümü kalb olarak adlandırılmaktadır.

Arap alfabesinin yirmi beş harfi sahih harf olurken üç harfi(elif, vâv, yâ) illet harfidir. İlet harfleri zayıf özelliğe sahiptir. Bu nedenle gerekli durumlarda birbirine dönüşmektedirler. Hemze illet harfi olmamasına rağmen hemze ile illet harfleri ile arasında bir takım etkilenmeler olmaktadır. Özellikle elif ile hemze mahrec olarak birbirine yakındır. Elife hareke verilmek zorunda kalırsa elif hemzeye dönüşür. İlet harfleri ile harekeler arasında benzerlik vardır; elif ile fetha, yâ ile kesra, vâv ile damme birbirine benzemektedir. Buna uygun olarak bir kelimedeki iki hemze peş peşe gelip birincisi harekeli, ikincisi sâkinse ikincisi birincinin harekesine uygun illet harfine dönüşür. Aynı şekilde elif mâkablî damme oluşunda vâva, mâkablî kesre olduğunda yâya kalb edilmektedir. Vâv ve yânın mâkablî de fetha olduğunda elife dönüşmektedirler. Başka bir ifadeyle kendinden sonra gelecek illet harfini hareke belirlemektedir. Yani fetha harekesi kendinden sonra elif harfini, kesra harekesi yâ harfini, damme harekesi ise vâv harfini istemektedir. Bu açıdan bakıldığında hareke adını verdiğimiz sesler illet harflerinden daha güçlüdür. Elif fiil ve isimlerde aslî harf olmayıp vâv ve yâdan dönüşmüş yâ da zaid olarak bulunmaktadır. Kelimenin son harfi olarak bulunan kalb edilmiş elifin aslı şeklinde gizlidir; vâvdan dönüşen elif dik (ل) şeklinde, yâdan dönüşen elif noktasız yâ(ى) şeklinde yazılır. Ortada bulunan elif ise dik(ل) şeklinde yazılmaktadır. Fiillerdeki illet harfinin aslı mastarda, isimlerdeki illet harfinin aslı ise ikil ve çoğul sîgada ortaya çıkmaktadır.

İ'lâl kuralları bilindiğinde kelimelerin aslî harflerinin bilinip sözlüklerden kolayca bulunması, hatalı okuyuştan kaçınılarak mânânın doğru şekilde anlaşılması kolaylaşır. Dolayısıyla Arapçadan tam bir şekilde istifâde etmek isteyenlerin bu dönüşümleri iyi kavraması gerekmektedir.

Bu makalede illet harflerinin ve hemzenin birbirine kalb edilmesi üzerinde durulmuş, konu örneklerle incelenmiş ve kaynaklar verilmek sûretiyle araştırmacıların istifâdesine sunulmuştur. Başka çalışmalarda harekelerin kalb edilmesi, kalb-i mekân/harflerin yerlerinin değişimi, nakl ve hazf ile i'lâl konuları ele alınabilir.

Kaynakça

- Akıncı, M. Demir, R. (2018). “Fiillerde İ‘lâl”. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Şırnak: Cilt IX, sy. 19.
- el-Cevziye, B. (1954). *İrşâdu’s-Sâlik ilâ Halli Elfiye İbn Mâlik*. (Thk. Muhammed b. ‘İvad b. Muhammed es-Suheyli). Riyad: Edvâu’s-Selâm.
- Dankûz, Ş. (1959). *Şerhân ‘alâ Murâhu’l-Ervâh fî ‘İlmi’s-Sarf*. Kahire: Mustafa el-Bâbî.
- Dayf, A. (2011). *el-Medârisu’n-Nahviye*. y.y: Dâru’l-Ma‘ârif.
- Derviş, A. (1987). *Dirâsât fî ‘İlmi’s-Sarf*. Mekke: Mektebetü’t-Tâlibi’l-Câmi‘î.
- Ebu’l-‘Abbâs, A. (ty.). *el-Misbâhu’l-Munîr fî Garîbi’s-Şerhi’l-Kebîr*. Beyrut: el-Mektebetü’l-‘İlmiye.
- Ebû Hayyân, E. (1998). *İrtişâfu’d-Darb min Lisâni’l-‘Arab*. (Thk. Receb Osman Muhammed). Kahire: Mektebetü’l-Hâncî.
- ..., E. (2000). *el-Bahru’l-Muhît fî’t-Tefsîr*. (Thk. Sıdkî Muhammed Cemîl). Beyrut: Dâru’l-Fikr.
- el-Enbârî, E. (2003). *el-İnsâf fî Mesâili’l-Hilâf Beyne’n-Nahviyyîn: el-Basriyyîn ve’l-Kûfiyyîn*. y.y: el-Mektebetü’l-‘Asriye.
- Esmer, R. (1997). *Mu‘cemü’l-Mufassal fî ‘İlmi’s-Sarf*, Beyrut.
- el-Esterâbâdî, R. (1975). *Şerhu’s-Şâfiye İbnu’l-Hâcib*. (Thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamid). Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiye.
- el-Ezherî, H. (2000). *Şerhu’t-Tasrîh ‘ala’t-Tevdîh evi’t-Tasrîh bi-Medmûni’t-Tevdîh fi’n-Nahv*. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiye.
- el-Fertusî, S. Şelâş, H. (2011). *el-Mehzebü fî ‘İlmi’t-Tasrîf*. Beyrut.
- el-Fîrûzâbâdî, E. (2005). *el-Kâmûsu’l-Muhît*. Beyrut: Mektebetu Tahkîki’t-Türâs fî Müessesetü’r-Risâle.
- Gerçekcioğlu, M. (2016). *Nisâ Sûresi Örneğinde Arap Dilinde İ‘lâl ve İbdâl*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çorum: Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı.
- Gündüzöz, S. (2010). “Şâz”, *DİA*, İstanbul.
- Gulâm Nebî, E. (1989). *el-İ‘lâl ve’l-İbdâl ve’l-İdgâm fî Dav’i’l-Kiraati’l-Kur’âniye ve’l-Lehcâti’l-Arabiye*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Mekke: Külliyyetü’t-Terbiye li’l-Benât.
- el-Hamalâvî, A. (ty.). *Şeze’l-‘Arf fî Fenni’s-Sarf*. Beyrut: Müessesetü’l-Kütubi’s-Sekâfiye.
- Hasan, A. (2008). *en-Nahvu’l- Vâfi me’a Rabtuhi bi’l Esâlîbi’r-Rafî‘ati ve’l-Hayâti’l-Lugaviyeti’l Muteceddîdeti*. Kahire.
- İbrâhîm, A. (ty.) *Teysiru’l-İ‘lâl ve’l-İbdâl*. y.y.
- İbn Cinnî, E. (1985). *Sırru Sınâ‘ati’l-İ‘râb*. Şam: Dâru’l-Kalem.
- ..., E. (1954). *el-Munsıf li-İbn Cinnî Şerhu Kitâbi’t-Tasrîf li-Ebî ‘Usmân el-Mâzinî*, Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Kadîm.
- ..., E. (ty.). *el-Hasâis*. y.y: el-Heyeti’l-Misriyeti’l-‘Âmme li’l-Kitâb.
- İbnu’l-Esîr, E. (1999). *el-Bedî‘ fî ‘İlmi’l-Arabiye*. (Thk. Fethî Ahmed Aliyyuddîn). Mekke: Câmi‘atu Ümmi’l-Kurâ.
- İbn Hişâm, E. (ty.). *Evdahu’l-Mesâlik ilâ Elfiyeti ibn Mâlik*. (Thk. Yusuf eş-Şeyhu Muhammed el-Bekâ‘î). Beyrut: Dâru’l-Fikr.

- İbn Mâlik, B. (2000). *Şerhu İbnu'n-Nâzım 'alâ Elfiyeti İbn Mâlik*. (Thk. Muhammed Bâsi 'Uyûnussevdi). Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiye.
- İbn Mâlik et-Tâî, E. (1990). *Şerhu Teshîli'l-Fevâid*. (Thk. Abdurrahman es-Seyyid-Muhammed Bedevî el-Mahtûn). y.y: Hicrun li-Tibâ'a.
- İbn Manzûr, C. (1990). *Lisânu'l-'Arab*. Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- İbn Uşfûr, E. (1996). *el-Mumti'u'l-Kebîr fi't-Tasrîf*. Lübnan: Mektebetu Lübnan.
- İbn Yaîş, E. (2001). *Şerhu'l-Mufasssal li'z-Zemahşerî*. (Thk. Emîl Bedî' Ya'kûb). Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiye.
- İbnu'l-Hâcib, 'U. (2010). *eş-Şâfiye fi 'İlmi't-Tasrîf*. (Thk. Sâlih 'Abdulazîm eş-Şâ'ır). Kahire: Mektebetu'l-Âdâb.
- 'Imâduddîn, E. (2000). *el-Kunnâş fi Fenni'n-Nahv ve's-Sarf*. (Thk. Riyâd b. Hasen el-Havâm). Beyrut: el-Mektebetu'l-'Asriye.
- Kılıç, H. (2009). "Sarf", *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- el-Mekûdî, E. (2005). *Şerhu'l-Mekûdî 'ala'l-Elfiye fi 'İlmi'n-Nahv ve's-Sarf li-İmâm Cemâlidîn Muhammed b. Abdullah b. Mâlik et-Tâî*. (Thk. Abdulhamîd Hendâvî). Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriye.
- el-Merzubânî, E. (2008). *Şerhu Kitâbi Sîbeveyh*. (Thk. Ahmed Hasen Mehdîlî-Ali Seyyid Ali). Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiye.
- Muhbiddîn, M. (2007). *Temhîdu'l-Kavâ'id bi-Şerhi Teshîli'l-Fevâid*. (Thk. Ali Muhammed Fâhir). Kahire: Dâru'l-İslâm.
- el-Murâdî, E. (2008). *Tevdîhu'l-Makâsîd ve'l-Mesâlik bi-Şerhi Elfiye İbn Mâlik*. (Thk. Abdurrahman Ali Sülayman). Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî.
- Ragıp el-İsfehânî, E. (2010). *el-Mufradât fi Ğarîb-i'l-Kur'ân*. (Thk. Muhammed Halîl 'Aytânî). Beyrut.
- Sarı, M. (1999). "İbdâl". *DİA*. İstanbul.
- es-Samerrâî, M. (2013) *es-Sarfu'l-'Arabî Ehkâmun ve Me'ânin*. Beyrut: Dâru'l-bni Kesîr.
- Salâh, Ş. (1983). *el-İ'lâl ve'l-İbdâl fi'l-Kelimet'il-Arabiyye*. Kahire: Külliyyetü Dâri'l-Ulûm.
- es-Semânî, E. (1999). *Şerhu't-Tasrîf*. (Thk. İbrahim b. Süleyman el-Be'îmî). y.y: Mektebtu'r-Ruşdi.
- Sîbeveyhi, E. (1988). *el-Kitâb*. (Thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn). Kahire: Mektebetü'l-Hâncî.
- es-Suyûtî, A. (1998). *el-Muzhir fi 'Ulûmi'l-Luga ve Envâ'he*. (Thk. Fuad Ali Mansûr). Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiye.
- eş-Şâtîbî, E. (2007). *el-Makâsîdu's-Şâfiye fi Şerhi'l-Hulâsa'l-Kâfiye*. (Thk. Abdurrahman b. Süleyman el-'Useymin). Mekke: Ma'hedu'l-Buhûsi'l-'İlmiye.
- Şurrâb, M. (2007). *Şerhu's-Şevâhidi's-Şi'riye fi Emâti'l-Kutubi'n-Nahviye*, Beyrut: Müessesetu'r-Risâle.
- el-Uşmûnî, E. (1998). *Şerhu'l-Uşmûnî 'alâ Elfiyeti'bni Mâlik*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiye.